

С. І. Грабовський

Комсомол

КОМСОМОЛ У вузькому значенні слова К. (скорочено від комуністичний союз молоді) – молодіжна організація при КП СРСР (РФ), у широкому – при будь-якій КП країн світу. У вузькому сенсі К. послідовно мав назви Російський комуністичний союз молоді (РКСМ, від 1918), Російський ленінський комуністичний союз молоді (РЛКСМ, від 1924), Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді (ВЛКСМ, від 1926); його філія і складова частина у Рад. Україні – Комуністична спілка робітничої молоді України (КСРМУ, від 1919), Комуністична спілка молоді України (КСМУ, від 1920), Ленінська комуністична спілка молоді України (ЛКСМУ, від 1924). К. упродовж 20 ст. в усіх країнах, незважаючи на декларов. самостійність, був організаційно та ідейно повністю підпорядк. відповід. КП. Лише в останні роки у РФ з'явилося декілька нечислен. комуніст. груп молоді (називають себе комсомольцями), не підпорядк. жодній політ. партії.

Виникнення й організац. оформлення РКСМ відбулося на 1-му Всерос. з'їзді союзів робітн. та селян. молоді у Москві восени 1918. Ініціаторами створення окремої молодіж. комуніст. організації стали Л. Шацкін, О. Ривкін і Ю. Цетлін, які переконали В. Леніна у необхідності існування окремої молодіж. комуніст. організації. Згодом Л. Шацкін разом із А. Куреллою (Німеччина) запропонували створити міжнар. молодіжну комуніст. організацію під егідою Комінтерну (див. [Інтернаціонал Комуністичний](#)). Таку організацію засн. восени 1919 на установ. конгресі в Берліні під назвою Комуністичний інтернаціонал молоді (КИМ), що діяв як секція Комінтерну (секр. обрано Л. Шацкіна). Фінансування і діяльність КИМ здійснювалися переважно за рахунок ресурсів РКП(б), згодом – бюджет. доходів СРСР. Завдання та методи роботи К. визначено резолюцією 3-го конгресу Комінтерну (1921): зібрати маси юних робітників, по-комуністичному виховати їх і поставити в лави борців комуніст. революції, зруйнувати центрист. і соціал-патріот. ідеологію серед робітн. молоді та звільнити її від соціал-демократ. опікунів і вождів. Основою комуніст. виховання названо активну участь у «рев. боях», пов'язану з марксист. вихованням. Чітко окреслено організац. засади: відмова від політ. самостійності, якнайтісніша єдність і централізація, політ. керівництво молоддю (програма, тактика, директиви) з боку Комінтерну та його секцій в окремих країнах, представництво чл. Комінтерну в керів. органах усіх ланок комсомол. організацій. Після ліквідації Комінтерну та КИМ 1943 функції К. як «вірного помічника і бойового резерву

партії» (Й. Сталін), «бойового резерву і надійного помічника партії» ([Л. Брежнєв](#)), номінально організаційно самостійного, але повністю підпорядк. парт. політиці, не змінилися. До 2-ї світової війни, незважаючи на активні зусилля та щедre фінансування з боку керівництва СРСР, лави секцій КІМ зростали не надто швидко – його основою були рад. комсомольці. Так, у серпні 1928 до КІМ входило понад 40 секцій, які нараховували 2157 тис. чл. (з них 2030 тис. – чл. ВЛКСМ); у жовтні 1935 – 56 секцій, які нараховували 3773 тис. чл. (з них 3500 тис. – чл. ВЛКСМ). 1928 більшість серед комсомольців країн Заходу становили комсомольці Німеччини, 1935 – Франції. Спроба КІМ залучити до комуніст. руху широкі молодіжні маси, використовуючи тактику нар. фронту та єдності молоді, на основі якої проведено міжнар. конгреси молоді в Женеві (1936) та США (1938), мала лише тимчас. успіх. Оскільки йшлося про спіл. дії на підтримку Іспан. респ., виступи проти агресив. політики нім. нацистів та італ. фашистів, а також проти війни Японії з Китаєм, після підписання т. зв. пакту Молотова–Ріббентропа кількість симпатиків КІМ у світі різко зменшилася, так само як і чл. нац. секцій цієї організації. Кризові явища у КІМ ще більше посилювалися з поч. рад.-фін. війни 1939–40. Хоча наприкінці 2-ї світової війни чисельність та активність молодіж. комуніст. організацій, які боролися з нацизмом і фашизмом, зросли, вони (як і КП) стали значно самостійнішими, не в останню чергу внаслідок припинення чи зменшення фінансування з боку СРСР. Водночас зросла і нац. визначеність комуніст. структур, а беззастережний [інтернаціоналізм](#) («пролетарі не мають Вітчизни», «наше гасло – всесвітній Радянський Союз») було відкинуто. Під тиском цих обставин рад. керівництво розпустило Комінтерн і КІМ. Повеєнні спроби сталін. режиму відновити в ін. формі організац. та ідеол. єдність підпорядк. СРСР комуніст. руху в масштабах Європи (див. [Комінформ](#)) загалом виявилися невдалими, тому поняття «К.» стосовно зарубіж. молодіж. комуніст. організацій поступово витіснив евфемізм «демократ. молодь», ядром якої виступали молоді комуністи. Відтак єдиним К. у прямому сенсі залишилась ВЛКСМ.

Молодіжні організації соціаліст. спрямування на території України виникли після Лютн. революції 1917 у Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Миколаєві (окрім більшовиків, до них входили меншовики, есери та представники ін. партій). Ці організації дотримувалися марксист. ідеології, однак не підпорядковувалися РКСМ (на її першому з'їзді був присутній лише один представник від укр. губерній) і не мали єдиної структури. У січні 1919 створ. Комуніст. юнацьку спілку (понад 15 тис. чл.), що орієнтувалася на Укр. КП (боротьбистів) і пропагувала комуніст., але незалежну Україну. Легально чи напівлегально існували Євр. комуніст. спілка молоді при «Поалей-Ціон», Рос. с.-д. спілка робітн. молоді, секції молоді при есерів. парт. організаціях, Комуніст. спілка учнів. молоді тощо. З метою підпорядкувати й очолити молодіж. комуніст. рух КП(б)У в червні–липні 1919 провела в Києві 1-й організац. з'їзд КСРМУ, в рішеннях якого зазначено, що спілка поділяє погляди і тактику більшовиків та працює під їхнім керівництвом. Із перших днів створення КСРМУ гол. увагу зосередила на мобілізації комсомольців до Червоної армії та залученні їх до придушення селян.

повстань. На 2-му з'їзді КСРМУ в Харкові (травень 1920) змінено назву на КСМУ, яку проголошено складовою РКСМ, засуджено діяльність ін. молодіж. комуніст. організацій. Після самоліквідації під тиском більшовиків Укр. КП (боротьбистів) припинила діяльність і Комуніст. юнацька спілка. Більшість її чл. вступила до КСМУ, решта, разом із чл. Незалеж. с.-д. спілки молоді при Укр. КП, у червні 1921 у Харкові створила Укр. комуніст. робітн. юнацьку спілку (конкурувала з ЛКСМУ до саморозпуску 1925). Не було єдності й у самому укр. К.: 1921 частина його активу обстоювала необхідність створення масових об'єднань робітн. молоді у формі спец. рад і секцій при профспілках, виступала проти залучення молоді з селян-середняків та інтелігенції (цю групу називали «класовиками»). Натомість «масовики» вважали, що потрібно приймати у К. і представників непролетар. молоді, але обов'язково з кандидат. стажем. Унаслідок дискусії «класовиків» звинуватили у анархо-синдикаліст. ухилі, а пропаганду їхніх ідей визнали несумісною з членством у КСМУ. Для подолання опозиції на поч. 1922 із КСМУ виключено 17 % від заг. кількості чл., діяльність усіх ін. молодіж. комуніст. організацій у різні способи (від саморозпуску до ліквідації) припинено. На поч. існування до К. приймали переважно дітей робітників і найбідніших селян, хоча перші кер. цієї організації – вихідці із сімей, які за більшов. термінологією належали до дрібної та середньої буржуазії. Надалі соц. база ВЛКСМ розширилася, і у повоєн. час до К. приймали вже майже всіх учнів старших класів заг.-осв. шкіл і технікумів. Членство у К. перетворилося у необхід. атрибут успіш. просування молоді по соц. драбині. Вступ до ВНЗу абітурієнта, який не був комсомольцем, став практично неможливим, тому на поч. 1980-х рр. ВЛКСМ нараховувала бл. 40-а млн членів. ВКП(б), а згодом КПРС задіявали К. у різноманіт. широкомасштаб. акціях, зокрема у 1920–30-х рр. активно використовували комсомол. агітац. бригади («сині блузи») та групи контролю за вироб. процесами («легка кавалерія»), рейди яких часто завершувалися передачею справ на «шкідників» до ГПУ. Тоді ж розпочалась антицерк. кампанія К.: «войовничі безбожники» зривали богослужіння, виганяли з церков священників, вели атеїстичну агітацію, брали участь у знищенні храмів та арештах священнослужителів і парафіян. Сільські та міські комсомол. організації залучали до процесів колективізації й розкуркулення (1930 у селах діяло бл. 120 тис. комсомольців). Разом із тим, лише 1932–33 за відмову брати участь у тій чи ін. політ. кампаніях з ЛКСМУ виключено понад 18 тис. осіб. Ударні будови в роки перших п'ятирічок, освоєння цілини у 1950-х рр., будівництво Байкало-Амур. магістралі у 1970-х рр. та багато ін. стратег. проектів реалізовували з опорою на К., енергію та природ. ентузіазм молоді. На ці ж чинники щодо К. спиралася КПРС й у намаганнях організувати в повоєн. період рух «демократ. молоді» світу, парад. формою якого (а водночас місцем посиленого вербування співроб. КДБ і Гол. розвідув. упр. Генштабу ЗС СРСР агентури в молодіж. середовищі країн Заходу та т. зв. третього світу) стали Всесвітні фестивалі молоді й студентів. Однак із часом, особливо в останні десятиліття існування СРСР, К., бюрократизацію якого відзначали ще Л. Троцький і його прихильники у серед. 1920-х рр., остаточно перетворився на органічну складову номенклатурно-бюрократ. системи, що домінувала в КПРС й усьому апараті упр. у СРСР.

Багато рад. кер. починали свою кар'єру в К., зокрема комсомол. ватажки респ. й обл. рівнів – [Ю. Андропов](#) і [М. Горбачов](#) – дісталися до вершини влад. піраміди й очолювали КПРС і СРСР. Таку спробу зробив у 1960-х рр. і колиш. 1-й секр. ВЛКСМ *О. Шелепін* зі своєю «комсомол. командою», але зазнав невдачі у боротьбі з кланом Л. Брежнєва. Упродовж усього періоду існування і КІМ, і ВЛКСМ були складовими тоталітар. політ., ідеол.-пропагандист. й репресивно-карал. механізму з центром у СРСР і числен. міжнар. епіфеноменами. Крім цього, від самого поч. діяльність РКСМ (ВЛКСМ), особливо у 1920–30-х рр., відзначалася знач. рівнем милітаризації. КІМ намагався перенести цю милітаризацію і на деякі європ. комсомол. організації. Знач. успіху досягнуто у Німеччині, де Юнгштурм (комуніст. молодіжна бойова організація, 1924) з'явився раніше за Гітлерюгенд (нацист. молодіжна бойова організація, 1926). Частково відновити воєнізов. дух й стилістику ВЛКСМ намагалися у 1960-х рр. *О. Шелепін* та його однодумці, які організували комсомол. оперативні загони, що мали свою уніформу та претендували на роль не тільки паралельного з міліцією охоронця соціаліст. порядку, а й удар. сили у боротьбі з найменшими проявами впливу «розтлінного Заходу» (рок-музика, носіння стильного одягу, слухання пісень [В. Висоцького](#), проведення безідей. літ. вечорів тощо). Після усунення *О. Шелепіна* від влади у 1970–80-х рр. комсомол. оперативні загони втратили масовість і вплив. Воєнізов. комуніст. молодіжні організації існували і в деяких ін. країнах, напр., у НДР та Чилі часів президентства С. Альєнде. Під час хвиль масових репресій в СРСР (найпотужніша у 1937–38) К. був одночасно суб'єктом і об'єктом репресив. політики. З одного боку, пересічні комсомольці (серед них – кадри НКВС) і кер. усіх рівнів брали активну участь у «викурюванні та нищенні троцькістсько-фашистських блощичників», а ВЛКСМ разом із Союзом войовничих безбожників, профспілками, піонер. організацією виконували роль парт. «приводних пасків» (офіц. термін тих років); з ін. – репресії торкнулися як рядових чл. К., так і керівників. У ці роки заарешт. і розстріляно 72 з 93-х чл. і канд. у чл. ЦК ВЛКСМ, 319 з 385-ти обл. і 2210 з 2750-ти рай. секретарів. Із 7-ми осіб, які очолювали К. від заснування до 1938, *Л. Шацкіна*, *Ю. Цетліна*, *О. Ривкіна*, *П. Смородіна*, *М. Чапліна*, *О. Косарева* розстріляно, *О. Мільчаков* отримав 15 р. таборів. У періоди послаблення комуніст. тоталітаризму – хрущов. «відлиги» (1955–64) та горбачов. «перебудови» (1985–90) – у К. виникали, з певною мірою умовності, ліберал. течії, зокрема і в кер-ві (секр. ЦК ВЛКСМ 1958–62 *Л. Карпінський*, завідувач відділу ЦК ВЛКСМ 1989–91 [О. Зінченко](#), 1-й секр. ЦК ЛКСМУ 1989–91 *А. Матвієнко* та ін.). Під егідою К. у роки «відлиги» проводили нестандартні, як на той час, культурні заходи: вечори сучас. поезії у кіноконцерт. залах та на стадіонах, пісенні конкурси, зустрічі з представниками «демократ. молоді» (молодими комуністами) країн Заходу; створювали [клуби творчої молоді](#) та експериментал. молодіжні театри. Усе це повністю згорнуто у 2-й пол. 1960-х рр. Тих комсомол. кер., хто не погоджувався з переходом до відносно «м'якого» неосталінізму, знято з посад, декого (*Л. Карпінський*) виключено з КПРС. У часи горбачов. «перебудови» в комсомол. середовищі виникало чимало цікавих культурниц. ініціатив, але невдовзі їх витіснили суто бізнесові проекти комсомол. номенклатури. Після розпаду СРСР пред-

ставники цієї номенклатури очолили торг. фірми, біржі, банки, трасти, турист. компанії тощо, тому достатньо спокійно сприйняли падіння комуніст. ладу. У вересні 1991 на 22-му надзвич. з'їзді ВЛКСМ оголошено істор. роль К. вичерпаною й ухвалено рішення розпустити організацію. Спроба 1-го секр. ЦК ЛКСМУ А. Матвієнка та групи його однодумців за рік до розпаду СРСР перетворити К. УРСР на незалежну від союз. центру молодіжну с.-д. організацію – Демократ. спілку молоді – зазнала невдачі внаслідок опору кер. обл. організацій Пд. і сх. областей, які захищали «принципи інтернаціоналізму» та «ленінську спадщину». Після розпаду СРСР були спроби відродити ВЛКСМ (формальні та безуспішні) й створити нові комсомол. організації у колиш. союз. респ. при відновлених КП. В Україні діє ЛКСМУ – сателітна організація КПУ. Спроба створення націонал-комуніст. молодіж. групи під час акції «Україна без Кучми» у 2000–01 виявилася невдалою. У рад. часи історію ЛКСМУ не виокремлювали, оскільки цю структуру засн. як складову рос. молодіж. комуніст. організації, згодом перейменов. на всесоюзну. Вперше етніч. українець очолив ЛКСМУ тільки у серед. 1920-х рр. Загалом із 10-ти перших і ген. секр. ЛКСМУ за перше двадцятиліття її існування тільки троє були етніч. українцями, при цьому рішення про призначення на цю посаду ухвалювали не у Харкові чи Києві, а у Москві. Так само і комсомол. ініціативи затверджували у ЦК ВЛКСМ. Організац. самостійність допускалася лише на найнижчих рівнях – навіть обласні кадри затверджували у Москві. Тільки після розпаду СРСР відновлений К. України організаційно підпорядк. безпосередньо ЦК КПУ, хоча у сенсі ідеології він зберігає спорідненість із КП РФ. Гол. у ній є протистояння «ворожому Заходу», передусім США (зокрема шляхом пропаганди відвертої антизх. ксенофобії), беззастережна підтримка ідеї сх.-слов'ян. єдності, захист «каноніч.» православ'я та «славет. рад. спадщини». Ця ідеологія користується певною популярністю серед молоді Пд. і Сх. України.

Рекомендована література

1. Пятницький В. И. Осип Пятницький и Коминтерн на весах истории. Минск, 2004;
2. Фролов М. О. Комсомол у політичній системі Радянської України 1920–1930 рр. // Наук. пр. істор. факультету Запорізь. університету. 2010. Вип. 29;
3. Криворученко В. К. Молодежь, комсомол, общество 30-х годов XX столетия: к проблеме репрессий в молодежной среде. Москва, 2011.

Бібліографічний опис:

Комсомол / С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-4402>

